

Đời sống sinh hoạt, sức khỏe và những tâm trạng của trẻ em lang thang đường phố Hà Nội

ĐOÀN KIM THẮNG

Một vài năm gần đây, cùng với sự biến đổi của đời sống kinh tế xã hội, sự phát triển không đồng đều giữa các khu vực sản xuất và đồng thời với nó là những thay đổi trong phân tầng xã hội... dẫn tới một hậu quả làm gia tăng những người lang thang, trong đó có trẻ em. Cuộc sống trôi nổi ngoài xã hội của trẻ em lang thang (TELT) đang đặt ra nhiều vấn đề bức xúc cần có sự quan tâm của các cấp, các ngành và các đoàn thể xã hội. Việc tìm hiểu thực trạng đời sống sinh hoạt, sức khỏe và những tâm trạng của TELT là thiết thực để có những định hướng cho các giải pháp giúp đỡ TELT.

Những cứ liệu dùng trong bài viết này, được rút ra từ kết quả cuộc nghiên cứu phỏng vấn 500 trẻ em lang thang đường phố Hà Nội do Viện Xã hội học và Ủy ban Chăm sóc bảo vệ trẻ em thành phố Hà Nội phối hợp thực hiện từ tháng 3 đến tháng 5 năm 1993.

*

* *

Thủ đô Hà Nội là đô thị lớn của cả nước. Sự phát triển kinh tế - xã hội ở đây có sức hút không chỉ đối với những người lao động, mà số lượng người lang thang không có nghề nghiệp ổn định cũng chiếm một tỷ lệ khá cao. Hiện tượng các cư dân nông thôn di cư ra đô thị không phải là hiện tượng mới mẻ, song nó đặc biệt tăng nhanh trong những năm gần đây. Từ năm 1981 đến 1990 chỉ riêng số người lang thang tại Hà Nội đã có khoảng 22.868 lượt người, trong đó có khoảng 5.500 trẻ em*

Trẻ em lang thang thường ở độ tuổi từ 7 - 16 tuổi, có thể phân chia thành ba nhóm:

- Nhóm những trẻ bị bỏ rơi hay không còn bố mẹ và gia đình thường sống theo băng nhóm và ăn ngủ ngoài đường phố.
- Nhóm những em sống lang thang hàng ngày trên đường phố sống ít nhiều vẫn liên hệ gặp gỡ gia đình.
- Những em đi lang thang trên đường phố tới lại về với bố mẹ hay gia đình.

1. TELT đường phố Hà Nội - vài nét về những thực trạng.

Trẻ em lang thang kiếm sống trên đường phố và Nội đến từ khắp các miền của cả nước. Số em trai chiếm 73,7% so với 26,3% các em gái. 57,0% TELT ở độ tuổi 13-15 tuổi. Số trẻ em dưới 10 tuổi đi lang thang kiếm ăn chỉ chiếm 7,6%

Có nhiều nguyên nhân dẫn tới tình trạng bỏ nhà đi lang thang của trẻ em. Những TELT trên đường phố phần nhiều rơi vào những hoàn cảnh éo le: bị bỏ rơi, mồ côi cha mẹ, bố mẹ bỏ nhau gia đình ly hôn, gia đình nghèo đông con, kinh tế khó khăn, trẻ bị gia đình đối xử ngược đãi, thậm chí là những lông lẻo trong giáo dục gia đình và sự kiểm soát của cha mẹ.

Đối với nhóm trẻ còn cha mẹ hay có một sự liên hệ nhất định nào đó với cha mẹ hoặc gia đình, sự bỏ nhà ra đi của trẻ bao giờ cũng có lý do. Những lý do này là sự cản trở cho việc sum họp gia đình. Những em vô gia cư phần lớn là trẻ bị bỏ rơi, các em này thường không nhớ được những người mẹ đã sinh ra mình. Các em duy nhất chỉ biết đường phố là “nhà” là “trường học”, là “sân chơi”, là những công viên để tồn tại. Các em có khả năng làm hầu hết mọi công việc, không có việc gì làm các em hổ thẹn miễn làm sao kiếm được tiền và cũng không có việc gì là không lương thiện miễn sao có tiền.

Nghèo đói cũng là một trong những nguyên nhân xô đẩy trẻ em ra đường phố. Trong những gia đình này cha mẹ mãi lo kiếm sống, thiếu sự quan tâm chăm sóc con cái, vì thế trong nhiều trường hợp các em bị lôi kéo vào con đường lang thang.

Cũng có nhiều trường hợp trẻ bỏ nhà đi lang thang do gia đình mâu thuẫn bố mẹ bỏ nhau, hoặc đưa trẻ mất cha hay mất mẹ. Kết quả cuộc khảo sát cho thấy có 20,4% TELT mất cha, 15,6% mất mẹ, có một bộ phận lớn TELT mất cả cha lẫn mẹ. Trong những trường hợp đó đứa trẻ phải sống trong một không khí gia đình hết sức căng thẳng, nặng nề, nhất là khi các em phải sống với bố dượng hay mẹ kế.

Gia đình Việt nam vốn có truyền thống về sự bền vững, nhưng thời gian gần đây với những xáo trộn trong đời sống kinh tế-xã hội đã làm cho mối quan hệ gia đình mất ổn định. Phần lớn các em rơi vào hoàn cảnh những gia đình ly tán đều bị tổn thương nặng nề... Số vụ ly hôn có chiều hướng tăng lên trong thời gian gần đây (năm 1986 có 30.120 vụ; 1987: 30.000 vụ; 1988: 35.800 vụ) *.

Trong số những TELT được phỏng vấn, các em hiện đã bỏ học chiếm tỷ lệ cao (88,5%). Hầu hết các em bỏ học ở các phổ thông cơ sở (cuối cấp I và II cũ). Có nhiều nguyên nhân dẫn tới tình trạng này. 52,2% số em được hỏi cho biết là các em bỏ học vì gia đình nghèo khó; 11,9% bỏ học do gia đình tan vỡ, cha mẹ ly hôn.

Trẻ em lang thang ngoài đường phố đa dạng về thành phần xuất thân, đang phải đương đầu với biết bao khó khăn để kiếm sống. Nhóm trẻ vô gia cư chịu thiệt thòi nhiều nhất. Tuy nhiên cũng phải thấy rằng nếu nhóm trẻ còn cha mẹ hay người thân cùng đi lang thang kiếm sống, ít nhiều vẫn có những mối liên hệ nhất định với nhau mà không có một mái nhà yên ổn, thì dường như vai trò của các bậc cha mẹ cũng bị giảm sút.

2. Đời sống sinh hoạt và sức khỏe của TELT đường phố Hà Nội. Nếu như sự lang thang của người lớn để làm bất cứ việc gì nhằm mục đích kiếm sống là nấc thang cuối cùng của sự phân tầng xã hội, là bước đường cùng, thì TELT cũng phần nào nằm trong số phận đó. Đã rơi vào hoàn cảnh này, TELT cũng phải làm đủ mọi công việc để sống: như ăn xin, nhặt phế liệu, bán báo, bán tạp phẩm, đánh giày, làm thêm, thậm chí làm cả việc "dẫn khách". Để có thể tồn tại, phần lớn trẻ em lang thang không phân biệt những hành động hợp pháp hay phi pháp miễn là có ăn, có tiền. Các kết quả khảo sát TELT đường phố Hà Nội cũng cho thấy chỉ số phần trăm cao các công việc thường xuyên của trẻ em là: Bán báo, bưu phẩm (15,3%), bán hàng tạp hóa (15,1%) và ăn xin (12,9%). Một số các em gái có thể là thành viên của những băng nhóm, một số khác làm những công việc để tồn tại như những em trai, một số bán dâm hay phục vụ quán cà phê ôm (3,2%). Ở các độ tuổi khác nhau, mức độ tham gia vào các công việc kiếm sống cũng khác nhau. Sự khác biệt còn được thể hiện trong nhóm các em trai và nhóm các em gái. Trẻ em trai tham gia vào các công việc chiếm phần trăm cao hơn trẻ em gái.

* Thống kê bộ LDTBXH

Công việc thường xuyên của TELT theo giới tính (%)

Công việc	Trai	Gái	Chung
Bán Báo, tranh	72,2	22,8	21,8
Bán tạp phẩm	71,4	28,6	15,1
Bánh mì, hoa quả	61,9	38,1	9,1
Ăn xin	68,3	31,7	12,9
Nhặt rác	84,5	15,5	15,3
Đánh giấy	100,0	0,0	3,7
Làm thuê	71,8	28,2	15,3
Bán dâm, Cà phê ôm	46,7	53,3	3,2
Khác	76,5	23,5	3,7

Xuất phát từ những đặc thù công việc kiếm sống của mỗi nhóm trẻ ở các địa phương khác nhau, và để thích nghi với cuộc sống lang thang trên đường phố, đã đưa tới việc hình thành các cộng đồng trong TELT. Các cộng đồng này có thể gắn bó với nhau ở một môi trường kiếm sống, như ở một khu chợ, khu lao động, ga xe lửa hay bãi rác công cộng nào đó trong thành phố chẳng hạn. Nơi đó các thành viên cũng có thể có gia đình hay người thân, hoặc một số trẻ chỉ có một mình.

Trong khi giữa các thành viên trong cùng một cộng đồng có tinh thần đoàn kết mạnh mẽ, thì giữa các cộng đồng khác nhau cũng có những ganh đua và tranh đấu. Mỗi cộng đồng đều có khu vực riêng của mình và các cộng đồng khác dường như phải tuân thủ sự toàn vẹn lãnh thổ đó, nếu không thì cuộc chiến giữa các cộng đồng sẽ xảy ra. Khu vực ga Hàng Cỏ, khu chợ gầm cầu Long Biên... là những lãnh địa riêng của từng cộng đồng trẻ nhặt rác, thu gom phế liệu, ăn xin, làm thuê hay ăn cắp... nếu chỉ nhìn một cách bàng quang thì khó có thể phân biệt điều này.

Những TELT có những cách phòng thân bằng việc kết băng, kết nhóm. Có thể phát hiện ra các liên kết này vào ban đêm, khi những đứa trẻ cùng băng nhóm trở về với nhau ở các tụ điểm. Những tụ điểm này thường tiếp sát với những nơi dễ kiếm ăn và cũng dễ lẫn trốn như góc chợ, gầm cầu, bến xe, bến sông, ga đường sắt, vườn hoa, công viên. Có thể nói rằng những địa điểm này là nơi dễ đưa các em đến tội lỗi. Năm 1991, trong một cuộc khảo sát với 2300 gái đối tượng là mãi dâm thì có 7% số gái mãi dâm dưới 18 tuổi, một số khác vào nghề từ lúc 12-13 tuổi. Cũng năm 1991, khi phân tích 10.000 con bạc bị bắt giữ trong cả nước thì có 17,4% là trẻ em**

Tính chất công việc của TELT luôn luôn quy định những sinh hoạt của các em. Khó có thể hình dung được một cách rõ ràng về thời gian rỗi của các em. Những em ở trong tổ bán báo được một tổ chức nhà nước hay tư nhân bảo trợ như tổ bán báo "Xa mẹ" thì giờ giấc tương đối ổn định. Ở những tổ này ngoài thời gian đi bán báo các em còn được học văn hóa và giải trí. Khi được hỏi "Thời gian rỗi em thường làm gì?" phần lớn các em trả lời là các em có được chơi, nghỉ ngơi hoặc NGỦ (45,0%); 16,4% xem ti vi; 12,7% không làm gì cả. Việc sử dụng thời gian rỗi cũng có những khác biệt giữa các em trai và các em gái. Các em gái thường tham gia vào các công việc dọn dẹp nhà cửa, nơi ở, học hành hay đọc truyện, đọc báo. Các em trai thường hay chơi bài, bạc, xem vi deo hoặc tụ tập nhau lại để đàm tiếu.

Thu nhập của TELT có những khác nhau trong mỗi công việc. Nhưng trẻ em đi bán báo, bán tạp phẩm và ăn xin thường có thu nhập hàng ngày (11,9%) ra nhóm các em nhặt rác và làm thuê có thu nhập bấp bênh nhất. Có 7,5% TELT trả lời rằng "có ngày không kiếm

** Báo nhân dân chủ nhật 21/6/1992

được đồng nào cả".

Khi không kiếm được tiền TELT thường làm thế nào để sống. Kết quả cuộc điều tra và các phỏng vấn sau cho thấy phần lớn các em đều có thọt khoản tiền nhất định để dành tiêu vào những ngày không kiếm được tiền, nhưng không phải bất cứ em nào cũng có khoản dự trữ như thế. 41,8% TELT không có tiền dự trữ. Khi không kiếm được tiền các em thường nhận được sự giúp đỡ của bạn bè cùng nhóm. Tinh thần tương trợ này một phần nào phản ánh đặc điểm nổi bật của TELT đường phố đó là sự hào hiệp và tinh thần tương trợ, đoàn kết nhau trong cùng cộng đồng lang thang. Việc sử dụng tiền do các em kiếm được cũng có những khác biệt. Những trẻ em vô gia cư thường được đầu hay đó, ngược lại ở những trẻ còn có sự liên lạc với gia đình hoặc người thân, thì ngoài những chi tiêu cho bản thân hàng ngày, các em vẫn có những khoản để dành gửi về quê (39,41%)

Nơi ngủ của TELT thường rất đơn giản. Đó có thể là những nhà trọ "Bình dân", những "Nhà tình thương" hay "Tổ báo", thậm chí hè phố, góc chợ, vườn hoa... cũng có thể là "nhà" của các em được. Nơi ngủ của các em cũng có những khác biệt đối với các nhóm làm những công việc khác nhau. Những trẻ ngủ ổn định ở nhà trọ, tổ báo hay nhà chủ, thường làm các công việc như bán báo, bán tạp hóa, đánh giày. Bởi vì ít nhiều thì những trẻ này cũng có những đồ nghề hay hàng hóa nhất định. Những nơi ở đó vừa an toàn lại vừa tiện lợi cho việc lấy hàng của chủ để bán. Số trẻ thường xuyên ngủ tại nhà trọ là cao nhất (37,7%). Số trẻ làm các công việc như ăn xin, nhặt rác, thu gom phế liệu hay làm thuê thường ngủ ở vỉa hè, ga tàu, bến xe hay góc chợ chiếm 28,5%; 12,9% số trẻ ngủ tại nhà chủ; 9,4% trẻ ngủ tại nhà tình thương; 8,3% TELT ngủ tại gia đình. Số trẻ lang thang phải ngủ nhờ chiếm 3,2% nơi đó là những nhà chờ của bến tàu xe hay những túp lều bán hàng vắng người ban đêm trong các chợ... Thường thì những chỗ ngủ này không cố định và không an toàn, bởi luôn có sự kiểm soát của công an, thậm chí nhiều trường hợp các em bị những phần tử lớn tuổi bắt nạt và trộm cắp quần áo, hay tiền bạc.

Sức khỏe của TELT cũng là vấn đề được quan tâm chú ý trong cuộc khảo sát. Đối với TELT, bên cạnh những sự thiếu thốn về điều kiện sống, thì điều phải ghi nhận là nhóm đối tượng này có những tính miễn dịch cao. TELT thường được xem là đối khổ nhất, sống vất vưởng tạm bợ nhất và luôn luôn phải đương đầu với môi trường sương gió, nhưng khi được hỏi: "Hiện nay em thấy sức khỏe thế nào?" thì 67,2 % trả lời rằng sức khỏe bình thường, 23,9% trả lời sức khỏe tốt; 7,4% trả lời sức khỏe yếu, chỉ có 1,5% trả lời rằng mắc bệnh. Những bệnh mà nhóm đối tượng này thường mắc và có chiều hướng phát triển như: dạ dày (28,6%); đau đầu (21, là các bệnh thận, phổi, ly, TELT có tỷ lệ mắc bệnh gần như nhau (khoảng 7,0% mỗi loại bệnh). Cuộc sống lang thang của trẻ em trẻ n đường phố có biết bao điều may rủi hay bệnh tật mắc phải... nhưng những trẻ em không thay bị ốm đau thường nhận được sự giúp đỡ cao nhất ở bạn bè cùng nhóm kiếm sống. Khi hỏi TELT "Ai thường chăm sóc em những lúc ốm đau?" thì 32,8% do người ruột thịt cùng đi chăm sóc; 14,4% do nhà chủ; 5,6% do người tin cậy 8,35% tự chăm sóc lấy; có 1,4% hầu như để mặc cho tự khỏi bệnh.

3. Những tâm trạng của TELT đường phố.

Gia nhập với dòng người lang thang trên đường phố, TELT phải làm nhiều những công việc khác nhau để tồn tại, để khẳng định cuộc sống của mình trên đường phố. Cuộc sống lẩn lộn kiếm sống trên đường đã tạo cho các em sự dày dạn, nhưng các em vẫn chỉ là những đứa trẻ trước cuộc sống đầy biến động, làm sao tránh khỏi những băn khoăn lo lắng được? băn khoăn lo lắng của các em là những băn khoăn lo lắng của đời thường, sợ đói rét, bệnh tật và sợ công an gom bắt. Mỗi một nhóm tuổi, hay nhóm nghề nghiệp đều có những tâm trạng riêng, chung.

Ở nhóm những trẻ ăn xin, nhặt phế liệu hay ăn cắp, làm tiền "dẫn khách", thì lo sợ sự thu gom của công an chiếm tỷ lệ cao (80,5%; 20,6% 11,8% với nhóm trẻ bán báo, bán tạp phẩm thì luôn lo lắng sợ ế hàng hay bị trấn lột, 4,8% TELT trong các nhóm có những lo lắng về tương lai của mình sau này không biết sẽ đi đến đâu, 13,3% các em phải ngủ lang thang ngoài phố thấy khó khăn lớn nhất của mình là không có nơi ngủ ổn định; 7,7% cho rằng kiếm ăn vất vả; 2,6 % cho rằng không được học hành là một thiệt thòi và 3,0% các em thấy thiếu thốn tình cảm gia đình là không có gì bù đắp nổi. Tuy nhiên sự chia lý tính đầy nghi lực muốn chôn vùi quá khứ bất hạnh cũng được thể hiện trong một số em khi các em này nói rằng cuộc sống hiện tại không có gì khó khăn cả (28,8%)

Tâm trạng của TELT còn được thể hiện trong suy nghĩ và nguyện vọng của các em. Trả lời câu hỏi: “nguyện vọng của em hiện nay là gì?” thì nguyện vọng kiếm được nhiều tiền chiếm tỷ lệ cao trong các nhóm trẻ (20,4%) Những TELT dưới 10 tuổi nói rằng không biết nguyện vọng gì cả, những sự tham gia của các em lang thang trên đường phố để ăn xin, nhặt rác hay thu gom phế liệu... cũng không nằm ngoài mục đích kiếm ăn, kiếm tiền. Các em có nguyện vọng được học nghề chiếm 18,1%, 13,5% muốn có việc làm ăn ổn định; 12,6% muốn được học văn hóa, 2,7% các em có nguyện vọng tha thiết được về đoàn tụ với gia đình, những đối tượng này thường rơi vào hoàn cảnh cha, mẹ ly hôn hoặc nhà nghèo bố mẹ bắt đi kiếm tiền. Đối với các em còn cha, mẹ hay có một mối liên hệ nhất định nào đó đối với gia đình, thì gia đình vẫn luôn luôn là tổ ấm đầy tính thương yêu và lòng vị tha. Sự mong mỏi và nguyện vọng trở về với gia đình của các em là hoàn toàn chính đáng. Trong thực tế, những nguyện vọng nay của TELT cũng đã phần nào đạt được bởi sự giúp đỡ của các tổ chức và đoàn thể như các "nhà mở", "nhà tình thương", tổ bán báo "xa mẹ"... nhưng vẫn còn 77,8% TELT nói rằng chưa được tổ chức nào giúp đỡ các em cả.

*

* *

Gia đình từ lâu đã được xem như là “chiếc nôi” của trẻ em, có tác động quan trọng đến giáo dục và nuôi dưỡng trẻ em. Những rạn nứt, đổ vỡ trong cuộc sống gia đình luôn có ảnh hưởng xấu đến trẻ em. Vì thế việc xây dựng các mối quan hệ gia đình hòa thuận và lành mạnh là rất cần thiết nhằm hạn chế tự bỏ nhà ra đi của trẻ em. Việc nâng cao mức sống, khắc phục như nghèo đói trong một bộ phận dân cư khi chưa kịp thích ứng với sự chuyên đổi của nền kinh tế thị trường, sẽ nhằm hạn chế dòng người di cư ra đô thị một cách vô tổ chức, trong dòng người đó có trẻ em. Việc giải quyết nhu cầu cần có việc làm của những người lang thang là hết sức quan trọng 43% TELT trong cuộc điều tra này mong muốn có việc làm và 65,1%. Các em nói rằng sẽ trở về quê nếu ở quê có việc làm kiếm được tiền đã nói lên điều đó.

Những năm gần đây. Đảng và Nhà nước ta đã có nhiều cố gắng trong việc chăm, giáo dục trẻ em, như là đối với các em có những hoàn cảnh đặc biệt: mồ côi, tàn tật, lang thang cơ nhỡ. Ngày 12 tháng 8 năm 1991 Nhà nước đã thông qua luật "Bảo vệ chăm sóc và giáo dục trẻ em" điều 6 điểm 4 của luật này có ghi: “Trẻ em không nơi nương tựa được Nhà nước và các tổ chức xã hội tổ chức chăm sóc và nuôi dạy”, tuy nhiên do nhiều nguyên nhân khác nhau, tình hình TELT có nhiều hướng ngày một tăng và vẫn chưa có các biện pháp để giải quyết hiệu quả vấn đề này. Trước mắt sự tạo ra việc làm tại chỗ, việc làm nâng cao mức sống, khắc phục sự nghèo đói cho những nhóm dân cư quá khó khăn thiếu thốn, đồng thời củng cố các mối quan hệ gia đình trước sự tác động kinh tế thị trường được coi là những biện pháp cấp thiết để hạn chế dòng người di dân, trong đó có trẻ em từ nông thôn ra thành thị.